

MEMLÛKLARDA ASABİYYE

Abdullah Mesut AĞIR*

ÖZET

Mısır ve Suriye’de hükmetmiş olan Memlûk Türk Devletinin sultanları dönemi; “grup hissiyatı”, “dayanışma duygusu”, ve “grup dayanışması” şeklinde karakterize edilen “asabiyye devri” olarak nitelenebilir. Bu devlette her bir sultan için hususi bir memlûk grubu olduğu gibi, her bir emir için de kendisine bağlı belirli bir memlûk grubu bulunmaktaydı. Kölelik, sistemin bir gereği olduğundan ve memlûk satın almak hâkimiyet sahasının aktörlerinin istikballeri için bir teminat gibi görüldüğünden olsa gerek ki, sultanlar ve emirler sürekli olarak memlûk satın almaya ve bunları kendilerine bağlı birer asker olarak yetiştirmeye itina gösterdiler. Grup dayanışmasının bir sonucu olarak da aynı ustâdın memlûkları, tibâk denilen askeri okullarda geçirdikleri ortak senelerinden dolayı birbirlerini kardeş, kendilerini satın alan ve azat eden efendilerini de babaları gibi görürlerdi. Bir memlûk kendi grubundan olan huşdâşlarına karşı ne kadar yakınlık hissederse, farklı huşdâş grubundan olanlara da o nispetle uzak kalırdı ki, haliyle bu durum hizipleşmeden doğan huşdâş grupları arasındaki rekabetleri de kaçınılmaz kılarıdı.

Anahtar Kelimeler: Asabiyye, ustâd, huşdâş, tibâk, ez-Zâhiriyye

‘Asabiya at Mamlûks

ABSTRACT

Ruled at Egypt and Syria, the term of Mamluk Turkish State’s sultans can be qualified as “asabiya period” that means “group feeling”, “feeling of solidarity”, and “group solidarity”. At this state, as every sultan had personal mamluk groups, likewise every amir had their mamluks as well, who were adherent to them. Due to the slavery procedure was the necessity of the state system and purchasing mamluks was accepted as a caution for the actors of the domination area for their future, sultans and the amirs permanently determined to purchase mamluks and try to educate them as devoted soldiers to themselves. As a result of the group solidarity that the mamluks who belonged to the same master, fraternize one another on account of the common years spent together at tabak; and also feels their master as father who bought and set them free. A mamluk was very close to his khushdash from his group but try to keep away himself from the other khushdash groups. Naturally, the competitions among the different khushdash groups that arose from the factions became inevitable.

Key Words: ‘Asabiya, master, khushdash, tabak, al-Zahiriya

1. GİRİŞ

İbn Haldun’un soy dayanışması olarak kullandığı terim olan “el-asabiyye” (İbn Haldun, 1968-70: 661), İslâmiyet öncesi Arap toplumunda, bir şahsın baba tarafından akrabalarını veyahut kabilesini haklı ya da haksız her meselede müdafaaya hazır olması ve herhangi bir durum karşısında kabile fertlerinin ortak çıkarlar dâhilinde birleşmesi halidir (Ateş, 1950: 663). Bu tanımdan hareketle asabiyyeyi, yakınlık bağı ve kan akrabalığı başta olmak üzere aynı millettten, şehirden ya da ülkeden olan insanların birbirini tutması ve

---

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih-Ortaçağ Anabilim dalı.

Memlûklarda Asabiyye

birbirleriyle dayanışma içerisinde olması şeklinde ifade edebiliriz (Uygun, 2008: 40). İbn Haldun, asabiyye terimini “neseb ve sebep asabiyyesi” olarak kategorize etmiştir. Neseb asabiyyesi, aynı soydan olmanın beraberinde getirmiş olduğu birliktelik halidir. Sebep asabiyyesi ise aynı kültür ortamına sahip olmaktan doğan birlikteliktir. Bu bağlamda asabiyyenin ilk çeşidi kan bağı ile ilgiliyken, diğer ikincisi ise kültürel ve manevi amillerle açıklanabilir. İbn Haldun, kölelik ilişkisini de asabiyye kavramı ile açıklamış ve bunu sebep asabiyyesi içerisinde değerlendirmiştir. Şöyle ki, geniş bir manaya sahip olan asabiyye sadece kandaşları ve akrabaları değil, azatlı köle ve himaye altındaki kişiler gibi soy birliği olmayanları da kapsar. Soy bağı bulunmaksızın köle sahiplerinin kölelikten azat ettiği bir kimsenin üzerindeki hak ve hukuku ile koruma altına alınan kimsenin hamisi üzerindeki hak ve hukuku dahi akrabalık bağı gibi düşünülebilir. Böyle bir durumda azat edilmiş veyahut koruma altına alınmış olan bir köle grubunun “ustâdı”¹ her hangi bir zulüm veya tecavüze uğrayacak olsa, şahsın köleleri arasındaki asabiyye ruhu, bir gruba ait olma hissiyatının da yarattığı duyguyla zuhur eder, bu köleler derhal harekete geçerek efendilerinin yardımına koşarlardı. İşte bu sebeptendir ki, azat eden ve edilen arasındaki bu kaynaşma ve bağlılık, İbn Haldun tarafından neseb bağına benzetilir. Bunun doğal sonucu olarak da asabiyyenin diğer çeşidi meydana gelir (İbn Haldun, 1968-70: 323-324). Bu durumu İbn Haldun şu sözleriyle açıklar:

“Herhangi bir kimsenin azatlı kölesini veya koruyacağına and içtiği kimseyi savunma coşkusu göstermesi, insan ruhuna sinmiş olan bir duygudur. İnsan; komşusunu, yakınını, hangi türden olursa olsun soyuna girenleri koruma eğilimi duyar. Kölelik-efendilik bağının soy bağı gibi olmasının nedeni de odur ki kölelik-efendilik nedeniyle oluşan kaynaşma soyla oluşan kaynaşmaya benzer. Tam soy kaynaşması olmasa bile ona yakındır” (İbn Haldun, 1968-70: 309; Uygun, 2008: s. 42).

Bazı batılı araştırmacılar tarafından ise “grup duygusu”, “zümre ruhu”, “grup dayanışması”, “sosyal dayanışma” ve “kabilecilik” şeklinde tanımlanan asabiyye, ustâd-köle arasındaki dayanışmanın yanı sıra efendilerinin temellükü altında bulunan kölelerin birbirleriyle geliştirmiş oldukları ilişkileri kapsamaması bakımından da büyük önem taşımaktadır (Uygun, 2008: 40). Şöyle ki, bir efendinin maiyeti altındaki köleler arasında zamanla öyle bir kaynaşma zuhur eder ki, artık onlar ortak efendilerinden ve birlikte geçirmiş oldukları yıllarından dolayı birbirlerini her durumda ve koşulda kollayacak olan birer kardeş gibi görürler, birlikte hareket ederler ve dayanışma içinde olurlardı.

---

¹ Bir memlûkun son efendisine, yani onu satın alan ve azat eden kişiye Memlûklarda “ustâd” denirdi, bkz. Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, E.Ü. Edeb. Fak. Yay., İzmir, 1993. 17.

Askerî kölelik sistemi, İslâm çevresinde gelişmiş olup bu tip bir müessesenin benzerine başka hiçbir yerde tesadüf edilemez. Her ne kadar kölelerin ordu içinde disiplin altına alınarak kullanılması İslâm âlemine has bir durum değilse de, başka hiçbir düzende bu denli büyük bir gücü biriktirmeyi başaran, bu güçlerle dikkate şayan başarılar kazanan ve bu kadar uzun süre ayakta kalabilen bir askeri kurum kurulmadı. IX. yüzyılda Halife Mu‘tasım’la başlayan bu kurum, XIX. yüzyılın başlangıcına, Memlûkların Napolyon ve Mehmed Ali Paşa tarafından ortadan kaldırılışına kadar sürmüştür (Ayalon, 1989: 211). 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hükmetmiş olan Memlûk Türk Devletinin karakteristik devlet yapısını göz önüne alırsak, bu devletteki asabiyye ruhunun anlaşılması açısından burada öncelikle şunu vurgulamak gerekir: Memlûklarda hükümdarlık tahtına sahip olmanın diğer Türk-İslâm devletlerindeki gibi irsiyetle ilgili olmaması ve bazı istisnalar dışında ekseri Memlûk sultanlarının soy bakımından bir hanedana mensup bulunmaması hususları dikkate alındığında, Memlûkların devlet sisteminin bu yönüyle pek çok devletten ayrıldığı, bundan dolayı da orijinal bir niteliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir (Aktan, 1995: 607). Bu orijinalite yalnız Türk-İslâm dünyasıyla sınırlı değil, dünya tarihi içinde geçerlidir. Memlûkların devlet sistemine mührünü vuran ve yönetimi biçimlendiren en önemli etken ise kölelik sistemi idi. Yani bu sistem sadece ordunun asker ihtiyacını karşılamaktan öte, sistemin kendisi devletin temelini teşkil etmekteydi. Devletin çeşitli kademelerindeki kadrolarda görevli olup geniş nüfuzları bulunan ümera da çoğunlukla bu kölelik devresinden geçmiş olur, bunların arasından kabiliyetli ve hırslı olanları sultanlık tahtı da dâhil olmak üzere en yüksek mevkilere kadar ulaşırlardı. Yani Memlûklarda yükselmek için en önemli şart köle olmaktı.² Memlûklar, köle menşeli olmalarıyla iftihar etmişler ve devletlerine de “Devlet el-Memâlîk” adını vermişlerdi. Köle olarak Mısır’a gelmiş olan memlûkların oğulları yani ikinci nesil olan memlûklar, asıl anlamda memlûk olmadıkları için, babalarının mevkilerini kullanarak yüksek makamlara ulaşamazlardı (Kortantamer, 1993: 17).

2. MEMLÛKLARDA ASABİYYE

Memlûk Devleti, hüküm sürdüğü iki buçuk asırlık süre zarfında sürekli olarak dışardan, özellikle Deşt-i Kıpçak’tan köle getirdi. Bu coğrafyadan getirilen bir kölenin vataniyle ilişkisi tamamen kesilirdi. Artık onun vatani Mısır, babası da onu satın alan ve azat eden şahıs olurdu (Ziemeck, 2004: 2). Bu

---

² Memlûklar, devlet kademesinde bir üst sınıf teşkil ederlerdi. Bu sınıfa ulaşmak için kölelik devresinden geçip belli şartlara sahip olmak gerekirdi. Bu şartlardan en önemlileri şunlardı: Müslüman kökten olmamak, Mısır dışında, özellikle Kıpçak bozkırlarında doğmuş olmak ve küçük yaşta satın alınmış olmak gibi. Devlet içinde elit kısmı oluşturan memlûklar yukarıdaki şartlara sahip olanlarken bunların oğulları ise hem Müslüman olduğu için hem de Mısır’da doğduklarından dolayı elit sınıftan sayılmıyor ve doğrudan doğruya bir alt sınıfa geçiyor ve evlâd en-nâs (ikinci nesil) olarak zikrediliyorlardı; bkz. Ayalon, “*Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi*”, 235.

Memlûklarda Asabiyye

durum hakkında İbn Haldun'un şu sözleri bu görüşe paraleldir. Düşünüre göre, bir kimse pek çok nedenle başka bir soya geçebilir. Kendi soyundan ayrılıp başka bir soya geçmek isteyen kimse bir soy birliği tarafından kabul edilirse, artık o kabilenin bir üyesi sayılır. Her ne kadar bu soya sonradan dâhil olan kişi ile mevcut soyun mensupları arasında herhangi bir akrabalık bağı yoksa da, taraflar arasında öyle bir kaynaşma zuhur eder ki, bu ilişkinin taraftarları bu andan itibaren sanki aralarında bir akrabalık bağı varmış gibi hareket ederler (İbn Haldun, 1968-70: 42). Deşt-i Kıpçak steplerinde meskûn olan halkın ise bu köle ticaretine razı olmalarında, yani evlatlarını Memlûk köle tüccarlarına³ satıp onların başka bir soy birliğine geçmesine sebebiyet vermelerinin altında yatan en büyük etken siyasi ve ekonomik amillerdi. Dönem itibariyle maddi açıdan çok sıkıntılı bir durumda olan Deşt-i Kıpçak halkı, gerek maddi yönden rahatlamak gerekse de evlatlarının istikbalini kurtarmak için gönül rahatlığıyla onları köle tüccarlarına satıyorlardı. Bunun yanı sıra bölgenin sürekli olarak Moğol saldırılarına maruz kalması da, burada geniş bir köle pazarının kurulmasına imkân tanımıştı (Ayalon, 1991: 315).

İlişkilerin niteliği açısından Memlûklar döneminin tamamı için bir nitelendirme yapılacak olsa bu devre asabiyye devri demek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Zira devlet içinde sultanların ve de ümeranın nüfuzları muhtelif asabiyyeler arasında bölünmüştü ve hizipleşmeden dolayı da bu gruplar arasında hâkimiyet adına ciddi çekişmeler yaşanmaktaydı (Kopruman, 1992: 500). Özellikle İbn Haldun'un asabiyyeden bağımsız olan devletlerde hanedan kurmak çok kolaydır" sözünden yola çıkacak olursak, Memlûk Devletinde sadece Bahriler döneminde Sultan Kalavun (1279-1290) tarafından kurulmuş olan hanedan dışında başka bir hanedanın olmayışı, devlet içinde koyu bir hizipleşmeden doğan asabiyyenin varlığına açık bir delildir (Irwin, 2003: 251). Fakat buradaki asabiyyenin kan bağı veya soydaşlıkla bir ilgisi olmadığından taraflar arasındaki ilişki sebep asabiyyesi türündendir. Memlûk Devletinde, asabiyye ruhunu sınıflandırmak gerekirse bunu iki ana başlık altında değerlendirebiliriz:

1. Memlûk ile "huşdâşları"⁴ arasındaki asabiyye.
2. Memlûk ile ustâdı arasındaki asabiyye.

2.1. Memlûk ile Huşdâşları Arasındaki Asabiyye

Çocuk denilebilecek bir yaşta anavatanından kopup Mısır'a getirilen bu kölelerden sultan tarafından satın alınanlar, "tibâk"⁵ denilen askerî okullarda

³ Tâcir el-Memâlîk de denilen köle tüccarlarının, memlûkların alımında, Mısır'a getirilmelerinde ve satımında çok önemli bir rolü vardı. O, memlûkun vatani ile memlûk devletini birleştiren bir köprü durumundaydı ve bu zincirin ilk halkasını oluşturuyordu. O, memlûkun ilk efendisiydi ve ilk satın alıcısıydı, bkz. Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 213.

⁴ Huşdâş: Aynı ustâdın memlûkları olan, aynı devrede tibâkta öğrenim görmüş olan ve mezun olan memlûklardır, huşdâş hakkında daha detaylı bilgi için bkz. David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamlûk Army", *B.S.O.A.S.*, 15/2-16/1. (1953-1954), 210-13; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 241-242.

eğitime tabi tutulurlar ve reşit olduktan sonra da azat edilirdiler.⁶ Küçük yaşta eğitilmek üzere tibâka alınan bir “mamlûkun”⁷ bu askeri okulda geçirdiği kölelik devresi, onun hayatında çok derin izler bırakır ve özellikle bu devrede huşdâşlarıyla geliştirmiş olduğu ilişkiler, onun ilerideki yaşamının önemli bir parçasını teşkil ederdi. Aynı ustâd tarafından satın alınan ve azat edilen, aynı devrede tibâkta eğitilen ve mezun olan huşdâşlar birbirlerine sıkı bağlarla bağlanırlar, büyük dayanışma içerisinde olurlar, pek çok koşulda ve durumda birbirlerini tutarlar ve birlikte hareket ederlerdi (Nicole, 1993: 17). Bu sıkı dayanışma, sadece onların eğitim devresindeki sürece has bir özellik olmayıp, azat edilmelerinden sonraki yıllarda bile bu durum devam eder, bununla da kalmayarak taraflar arasındaki bu sevgi ve sadakat bağı huşdâşın evlatlarına, yani bir ikinci nesle aktarılırdı (Ayalon, 1989: 240; Kortantamer, 1993: 17,18,19). Mamlûkun huşdâşı ile olan bağları onun ilerideki yaşamı ve kariyerinde de önemli bir yer tutardı. Çünkü bir mamlûk ile onun azatlık arkadaşı olan huşdâşı, tibâkta geçirdiği yıllarından ve ortak ustâdlarından dolayı kardeş gibi olurlardı. Nitekim birbirlerini kardeş gibi gören bu huşdâşlar, devlet kademesinde yükselmek ve kadro bulmakta da birbirlerine yardım ederlerdi (Mufaddal, 1920: 598). Davranışlarında birlik içinde olan bu mamlûklar, aralarından birisini sultan etmeye gayret gösterirler, şayet bunda muvaffak olacak olurlarsa da onun iktidarını sağlamlaştırmak için ellerinden geleni yaparlardı. Özellikle, azatlık arkadaşlarının gayretleriyle sultanlık tahtına oturmuş olan bir mamlûk ise, onları devlet kademesinde yüksek mevkilere getirir, bu şekilde diğer huşdâş gruplarına karşı olan nüfûzunu kuvvetlendirmiş olurdu. Bir huşdâşa yardım etmeyi reddetmek, ona herhangi bir zarar vermek veyahut da ona kast edip onu öldürmek alçaklık ve hainlik sayılırdı (Ayalon, 1989: 241). Tabî ki bazı durumlarda kardeşler arasında çıkan anlaşmazlıklar ve

---

⁵ Kahire kalesinin kışlalarında yer alan tibâklar, sultan tarafından satın alınmış mamlûkların eğitildiği askeri okullardı. Bu yönüyle burada eğitim gören mamlûkların, diğer ümera ve sair şahıslar tarafından satın alınmış mamlûklar üzerinde ayrıcalığı vardı. Sultan tarafından satın alınıp azat edilen bu köleler iki yönden avantajlıydılar. Birincisi onların efendisi yani ustâdı sultan idi. İkincisi ise dönemin en iyi askeri eğitim kurumu olan tibâk gibi bir okuldan mezun olma ayrıcalığına sahiptiler. Eğitim amacıyla tibâka alınan mamlûklara, Arapça okuma-yazma, şeriatın temeli olan dini bilgiler ve harp sanatına ilişkin usuller öğretilirdi. Tibâklardaki hayat ve orada uygulanan eğitim sistemi için bkz. Ayalon, “Mamlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, 221-227; Kortantamer, *Bahrî Mamlûklarda Üst Yönetim Mensupları*, 155.

⁶ Tibâktaki eğitimini tamamlamış olan bir mamlûk, “Harc” denilen diploma töreninde hem askerî diploma hem de “İtâka” denilen bir tür azatlık belgesi alırdı. Kölelik sistemi Mamlûkların can damarını teşkil ettiğinden, mamlûkun kariyeri açısından önemli olan bu tip törenler titizlikle yapılır, o esnada halife ve dört mezhebin kadısı merasim için hazır bulunurlardı; bkz. Ayalon, “Mamlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, 233; Kortantamer, *Bahrî Mamlûklarda Üst Yönetim Mensupları*, 15.

⁷ Mamlûk, Arapçada meleke fiili kökünden türemiş bir ism-i mefûl olup manası itibariyle “efendisinin temellükü altında bulunan esir” anlamına gelir. İslâm tarihinde ise istilâhî bir mânâ kazanarak “harplerde esir düşen veyahut tüccarlardan satın alınarak köle olmuş beyaz insanı” ifade eder, daha detaylı bilgi için bkz. Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Mamlûk Sultanlığı*, İ.Ü. Edeb. Fak. Yay., İstanbul, 1961, 21; Kopruman, “Mısır Mamlûkleri”, 433.

Memlûklarda Asabiyye

sürtüşmeler olduğu gibi, huşdâşlar arasında da ihtilaflar ve çekişmeler olmuyor değildi. Bunun en bariz örneğini huşdâş ve aynı zamanda rakip olan Sultan el-Melik el-‘Adil Zeyn ed-Dîn Ketboğa (1294-1296) ile Emir Husâm ed-Dîn Lâçin arasındaki mücadeleden görmek mümkündür. Sultan Ketboğa, Lâçin tarafından tahttan edildikten sonra kaçmaya başlamış, fakat daha sonra Lâçin’e itaat etmeye karar vermiş ve huşdâş Lâçin için şunları söylemişti: “O, benim huşdâşımdır. O ve ben ayrılmaz bir parçayız ve bu nedenle ben ona itaat edeceğim.” Yeni Sultan Husâm ed-Dîn Lâçin ise (1296-1299), selefi ve huşdâşına herhangi bir zarar vermek gibi bir niyeti olmadığını şu sözleriyle açıklamıştı: “Eğer Ketboğa’yı yakalamak isteseydik bu bizim için çok zor bir şey olmayacaktı; ama biz onu bıraktık. Çünkü o, kardeşlerimizdendir” (Ayalon, 1989: 247; Kortantamer, 1993: 162).

Huşdâşlar, sayıca çok oldukları zamanlarda isteklerini gerçekleştirmede daha etkili olabiliyorlardı. Çok sayıda huşdâş olan bir emir güçlü pozisyonda olurdu ve şayet uygun bir anı yakalarsa sultana bile itaatsizlik gösterebilirdi. Bunun aksine, huşdâşlarının sayısı az olan bir emirin durumu ise onun devlet kademesindeki nüfuzunu ve etkinliğini de küçültüyordu. Böyle bir durumda bulunan bir emir, diğer ümera tarafından hiç ciddiye alınmazdı. Hatta bazı dönemlerde devlet içinde hiç huşdâş olmayıp kendisine “garîb” veya “ecnebî” denilen emirler de olmuş ve bunlar, nüfuzca kuvvetli ve huşdâşça zengin ümera tarafından sürekli olarak küçümsenmişler ve herhangi bir gruba dâhil edilmemişlerdi (Ayalon, 1989: 242). Görüldüğü gibi, bir emirin devlet içindeki ağırlığı ve konumu huşdâşlarının çokluğuyla orantılıydı. Sultanlık tahtında gözü olan bir emir, bu makama layık bir şahsiyet olsa bile, huşdâşlarına dayanmadan ve onların desteği olmadan bu makamı ele geçiremezdi. Bu duruma Sultan Kalavun’u⁸ misal olarak verebiliriz: Sultan Baybars’ın⁹ 1279 senesindeki vefatından sonra yerine oğlu Berke geçmişti. Fakat onun hükümdarlığı uzun sürmemiş, ümeranın baskısı neticesinde tahttan isteğiyle feragat etmek durumunda kalmıştı (Gürün, 1981: 437). Emirler; ilk etapta tahtı, Berke’nin sultanlıktan uzaklaştırılmasında önemli bir payı olan Kalavun’a teklif ettiler. Fakat Emir Kalavun, “Saltanatın el-Melik ez-Zâhir Baybars’ın soyundan çıkmaması daha güzeldir” diyerek bu teklifi geri çevirmişti (Makrîzî, 1972: 656). Aslında, tahtta gözü olan Kalavun’un bu cevabı ilgi çekicidir. Onun tutumu ise ancak şu şekilde değerlendirilebilir: Sultan Baybars’ın yeni vefat etmesi hasebiyle ez-Zâhiriye Memlûkları¹⁰ ordunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı (Irwin, 1986: 71). Bunun yanı sıra devlet kademesindeki pek çok önemli mevki Baybars’ın huşdâşlarının elindeydi ve kale nâibliklerinde de tahttan edilen Berke’nin adamları bulunmaktaydı. Kalavun’un bu şekilde

⁸ Sultan Kalavun devri hakkında geniş malumat için bkz. Muhyî d-Dîn b. ‘Abd ez-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm vel-‘Usûr fî Siret el-Melik el-Mansûr*, (nşr.: Murad Kâmil), Kahire, 1961.

⁹ Sultan Baybars hakkında geniş bilgi için bkz. Şerefüddin Yalıtıkaya, *Baybars Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1941; ‘Âşûr, Sa‘îd ‘Abd el-Fettâh, *ez-Zâhir Baybars*, Kahire, 1963.

¹⁰ Ustâdları Sultan Baybars olan Memlûk grupları.

davranmasından kasıt ancak şartları kendi lehine çevirip durumunu sağlamlaştırmak istemesindedir. Böylelikle, Baybars'ın yedi yaşındaki oğlu Sülemiş tahta çıkartılmış, Kalavun ise onun atabeki ve devletin müdebbiri olarak tayin edilmişti. İşte bu durum Kalavun'a arzuladığı fırsatı tanıdı. Tahtta Baybars'ın soyundan birisi olduğu için eski sultana sadık kalan ümera ve ez-Zâhiriyye'nin tepkisi çekilmeden, Kalavun rahatça huşdâşlarını yüksek mevkilere getirip güçlendi ve şartları lehine çevirmeyi başardı. Bir süre sonra da Sülemiş'in yaşının küçüklüğünü bahane ederek onu tahttan indirdi ve sultanlık tahtına kendisi geçti (Makrîzî, 1972: 658).

Bir memlûk, huşdâşlarına karşı ne kadar yakınlık duyarsa, başka bir huşdâş grubundan olanlara da o nispetle uzak kalırdı ki haliyle bu durum farklı huşdâş grupları arasındaki rekabeti kaçınılmaz kılardı. Nihayetinde taraflar arasındaki bu çekişmeler siyasi arenada ve sosyal olaylarda tezahür ederdi (André, 1996; 194). Mesela tahta çıkarma ve tahttan indirme olaylarında, hâkimiyet mücadelelerinde ve bazı memlûk gruplarının sosyal meselelere müdâhil olmasında gibi. Hizipleşmeye dayalı olan bu rekabet ve çekişmeler hususunda 15. yüzyılın sonuna doğru Mısır'a gitmiş olan Avrupalı seyyah Arnold von Harff'in söylediği şu sözler ilgi çekicidir: "Savaş ülkeyle ilgili değildi, ülkenin sorunu da savaş değildi. Ortada bir tek kışıma vardı: O da memlûkların ve hizipleşmeden doğan grupların birbirleriyle olan mücadelesiydi." Seyyahın bu sözü, o dönem Memlûk Devletinde huşdâş grupları arasındaki mücadelelerin ne kadar yoğun olduğunun ve önem taşıdığına görülmesi açısından önemlidir (Irwin, 2003: 254). İktidarın Mısır'da el değiştirip Bahrî Memlûkların (1250-1382) yerine Çerkez asıllı Burcî Memlûkların (1382-1517) saltanata hâkim olmasını takip eden süreçte de memlûk grupları arasındaki asabiyye ruhunun ve rekabetin baskın olduğu açıkça görülür. Bilindiği gibi el-Melik el-Mansûr Kalavun, sultanlığı döneminde Kahire'de, Kal'atu'l-Cebel'in¹¹ burçlarında bir kışla inşa ettirmişti. Bu kışlada sayıları üç bin yedi yüzü bulan ve Çerkez asıllı olan ve kendilerine "el-Mansûriyye" de denilen Kalavun'un memlûkları eğitilmekteydi.¹² Bunların sayısı Sultan Kalavun'un iktidarının sonuna kadar tahmini 6.000 ila 12.000 arasındaki bir rakama ulaşacaktı (Irwin, 1986: 69). El-Memâlîk el-Burciyye adıyla anılan bu memlûklar, daha çok Kafkasya'dan getirilen Çerkez köleler oldukları için el-Memâlîk el-Çerâkize diye de zikredilmişlerdi (Brockelmann,

¹¹ Kal'at ul-Cebel dönem itibariyle devletin merkezi durumundaydı. Kahire'de, Mukattam dağının üstünde, Selahaddin Eyyûbî tarafından yapılmış olan bu kale; üzerinde büyük surların yükseldiği, giriş için pek çok kapısının bulunduğu ve yine sultan memlûklarının eğitildiği tibatların da içinde olduğu müstahkem bir mevkiydi, bkz. 'Âşûr, Sa'îd Abd el-Fettâh, *el-Mucteme' el-Mısri fi 'Asr Selâtin el-Memâlîk*, Kahire, 1992, 67; Nasser Rabat, *The Citadel of Cairo*, Leiden, 1995, 9.

¹² Kalavun'un memlûk grubunu niçin Çerkezlerden teşkil ettiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat muhtemelen Moğol İstilasının bir sonucu olarak, ülkelerinin sürekli saldırılara maruz kaldığı bir dönemde, köle pazarlarında Çerkezlerin bol bulunması, ayrıca onların korkusuz ve kuvvetli olmaları sultanın onları seçmesinde etkili olduğu söylenebilir; bkz. Koprman, "Mısır Memlûkları", 501.

Memlûklarda Asabiyye

1954: 259; Kopruman, 1992: 472-501). Burcî Memlûkların olaylara müdâhil olmaya başladıkları ve seslerini duyurdukları ilk olay, efendileri Kalavun'un oğlu, Sultan el-Melik el-Eşref Halîl'in (1290-1293), devlet içinde kuvvetli bir pozisyonu bulunan Emir Baydara tarafından bir av merasimi esnasında tuzağa düşürülüp öldürülmesiyle başlar. Onlar, el-Eşref'in öldürüldüğünü duydukları zaman hep birden Emir Zeyn ed-Dîn Ketboğa'nın¹³ liderliğinde ayaklandılar. Başta Emir Baydar'a olmak üzere onun işbirlikçilerini ve isyanın ileri gelenlerini öldürdüler (Mufaddal, 1920: 574) ve küçük yaşta olan ustâdları Kalavun'un diğer oğlu en-Nâsır Muhammed'in¹⁴ sultan ilan edilmesinde etkili oldular (Kopruman, 1992: 502). Bu andan itibaren el-Burciyye'nin nüfuzu giderek artmaya başladı. Sultan Kalavun, bu birliği oluşturduğunda çocuk yaşta denilebilecek olan bu yeni fırkanın ilk başta hiçbir etkinliği ve nüfuzu yokken, XIV. yüzyıla gelindiğinde ise Çerkez Memlûklarından pek çoğunun devlet kademesinde yükselerek ümera olduklarını, pek çok siyasi olaylara karıştıklarını ve İlhanlı tehlikesinin bertaraf edilmesinde büyük rol oynadıklarını görmekteyiz. Hatta devlet içinde bu Çerkezlerin nüfuzu öyle arttı ki, insanların işlerini halletmek amacıyla onlara müracaat etmeleri, Türk asıllı memlûk çevreleri arasında kıskançlıklara bile sebebiyet verdi. Onların bu denli büyümesi aynı zamanda kendilerinin Kalavun ailesine mensup olup çıkarlarının bu aile ile devam edeceğine dair olan inançlarını da yitirmelerine zemin hazırladı. Artık sultanların zayıf olduğu bir dönemde saltanatı ele geçirmek isteyen ve bu amaç uğruna birbirleriyle yarışan Türk ümerası olduğu gibi, bu yarışın içinde Baybars el-Çeşniğîr liderliğindeki Çerkezler de olacaktı. Nitekim el-Melik en-Nâsır Muhammed, ikinci saltanat döneminde, Baybars el-Çeşniğîr'in baskısından kurtulmak için halkın sevgisine sığınmış fakat onun bu temennisi boş çıkıp Çerkezlerin tazyikinden kurtulmaktan ümidini kesince, tahttan feragat etmiş ve Kerek'e gitmişti (Kopruman, 1992: 502). Böylelikle Baybars el-Çeşniğîr, el-Burciyye'den sultan olan ilk kişi olmuştu (5 Nisan 1309). Burciyye'den birisinin sultan olması haliyle Türk Memlûklarını kıskandırmış, bu sebeple Suriye nâiblerinden pek çoğu yeni sultanı tanımamıştı. Hatta bunlardan bazıları, "Bu Çerkezler bize hâkim olurlarsa bizi yok ederler. Onlar bize bunu yapmadan biz onlara yapalım" diyerek asıl niyetlerini ortaya koymuşlar ve Türk Memlûklarını Burcîlere karşı harekete geçmeye teşvik etmişlerdi. Tüm bu tepkilerin yanı sıra halk arasında da sevgi ve muhabbete mazhar olamayan Sultan Baybars el-Çeşniğîr'in hükümdarlığı kısa sürecek ve en-Nâsır Muhammed üçüncü kez Memlûk tahtına geçecekti (1310). Geçmiş dönemlerde olduğu gibi o, el-Burciyye mensubu bazı emirler tarafından hafife alınmak istendi ve bu amaçla da Çerkez ümerasından bazıları kendisine teşebbüslerde bulunmayı bile tasarladılar. Fakat el-Mansûriyye'den nefret eden

¹³ 1294-1296 yılları arasında Memlûk tahtında hükümlük sürmüş olan Moğol asıllı sultandır; bkz. Kopruman, "Mısır Memlûkleri", 479.

¹⁴ En-Nâsır Muhammed dönemi için bkz. Amâlîfa Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad ibn Qalawun*, Leiden, 1995.

en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat devresinde işleri sınıksız tutacak, mümkün olduğunca onların gizli emellerinden kendini koruyarak ve Çerkezlerin nüfûzunu kırarak onların bu emellerini boşa çıkartacaktı (Northrup, 1998: 258). Fakat ne yazık ki, en-Nâsır Muhammed'in bu gaye için göstermiş olduğu azim ve çabayı onun sultan olan oğulları ve torunları gösteremediler. Çünkü Bahrî Memlûklarda ara devre olarak niteleyebileceğimiz en-Nâsır Muhammed döneminden sonraki kırk senelik bir süreçte, tahta çıkan sultanların ekserisi çocuk yaşta olup bunlar ümeranın elinde oyuncak haline geleceklerdi (Koprman, 1992: 505).

Tibâktaki kölelik devresi ve eğitim sürecine dayanan huşdâşiyye içerisinde "ağa" ve "inî" arasındaki ilişki ve bunun sonucunda doğan asabiyyeye de temas etmek gerekir. Askeri okulda yaşça daha büyük olan bir memlûkun, küçük bir memlûku gözetmesi için vazifelendirildiği durumlar olurdu. Bu bağlamda yaşça büyük olan memlûka ağa, ağa'nın denetimi altında olan küçük memlûka da inî denirdi. Ağa, inî'nin bir nevi vasisi ve eğiticisi idi. Taraflar arasındaki bu ilişkiyi ağabey-kardeş ilişkisi gibi düşünebiliriz. Memlûkların eğitimlerini tamamlayıp mezun olmalarından sonra, aradan uzun yıllar geçse bile, ağa ve inî arasındaki sıkı dayanışma ve sadakat bağları devam eder; zamanla inî, ağasından daha yüksek bir mevkie ulaşsa ve hatta ağa'sının amiri olsa bile ona vefasızlık etmezdi. İnî'nin, ağa'sına karşı olan kötü davranışları günah sayılırdı. Özellikle bir memlûkun da ağa'sının tavsiyesiyle yükselbildiği ve inî'nin, ağa'sının izni olmadan evlenemediği göz önüne alınırsa, ağa'nın inî üzerindeki kaderi hususunda ne kadar büyük bir etkisi olduğu açıkça gözlenebilir (Ayalon, 1989: 242-43).

Memlûklarda ağa olmanın getirmiş olduğu bazı avantajlar vardı. Mesela, devletin en yüksek makamı olan sultanlık tahtına sahip olmak veya emir el-kebirlik (atabeg el-'asakir) vazifesini ele geçirmede başka memlûkların ağa'sı olmuş olmak, o memlûk için bir öncelikti ve ayrıcalıktı. Bu uygulamanın diğer vazifelerin dağıtımında da geçerli olması Memlûk Devletinde kidedimin ve yaşça büyüklüğün önemini açıkça ortaya koymaktadır (Ayalon, 1989: 244).

2.2. Memlûk ile Ustâdı Arasındaki Asabiyye

Bir memlûkun son efendisine, yani onu satın alan ve azat eden ustâdına karşı son derece kuvvetli bağları vardı. Bu ilişki aile fertleri arasındaki baba-oğul ilişkisi gibiydi ki memlûkun kendisini azat eden efendisinin ismiyle anılmasa da buna bir delildir. Efendi-köle arasındaki bu kuvvetli bağ, memlûkun azat edilmesinden sonra da devam eder, efendisinden daha yüksek bir mevkie gelse bile memlûk, ustâdına saygı da kusur etmez ve hayatı boyunca ona sadık kalırdı. Misal olarak Sultan Baybars, ustâdı olan Aytekin'e büyük saygı gösterirdi. Aytekin'in ustâdı Cemâl ed-Dîn b. Yağmur da Baybars'ın hizmetinde vazifeli bir emirdi. Sultan, kendi emri altındaki ustâdının ustâdına da saygı gösterirdi. Ustâda kötü davranmak, Memlûk toplum hayatında tasvip

Memlûklarda Asabiyye

edilmeyen ve hor görülen bir hareket tarzıydı (Ayalon, 1989: 240; Kortantamer, 1993: 17, 18, 19).

Kölelik, sistemin bir gereği olduğundan ve memlûk satın almak hâkimiyet sahasının aktörlerinin istikballeri için bir teminat gibi görüldüğünden olsa gerek ki sultanlar ve ümera sürekli olarak memlûk satın almaya ve bunları kendilerine bağlı birer asker olarak yetiştirmeye itina gösterdiler. Nitekim Sultan Kalavun Kâl'at ul-Cebel'in burçlarında kurduğu birlik için satın aldığı binlerce Çerkez asıllı memlûku; kendisi, evlatları ve Müslümanlar için koruyucu kaleler gibi olması temennisiyle kışlaya dâhil etmişti (Kopruman, 1993: 501). Bir memlûkun ustâdına karşı olan sadakat bağı ve vefası ne kadar güçlüyse, ustâdının da maiyetindeki memlûklara karşı olan şefkati ve ilgisi o denli büyüktü. Ustâdları, memlûklarının memnuniyetini kazanmak için onların eğitimiyle bizzat ilgilenir, onlara bol para verir, lezzetli yemekler yedirir ve güzel elbiseler giydirdi. Bu tür ilgi ve alakayla bir nevi baba şefkatini efendilerinde gören memlûklar ona sıkı bir bağla bağlanır, tabiri caizse ustâdları için canlarını ortaya koymaya hazır birer asker olurlardı.

Sultan tarafından satın alınmış olan memlûkların tibâka gönderildikleri ve burada sıkı bir disiplinle eğitildikleri bahsi yukarıda zikredilmişti. Fakat sultan memlûkları arasında ayrıcalıklı olan küçük bir grup vardı ki, onlar askerî okula gönderilen emsallerinden biraz daha şanslıydılar. Bu memlûklar; sultanın, onları satın alması esnasında beğenisini kazanmış, bu suretle de sultan tarafından evlat edinilerek onun çocukları ile yetiştirilmek üzere Kâl'at ul-Cebel'deki harem dairesine gönderilmişlerdi. Bu durum, memlûkun hızlı yükselmesine imkân tanıyan büyük bir lütûftu. Kûndâk es-Sâkî, el-Melik el-Mansûr Kalavun'un memlûku Baybars el-Mansûrî, Sultan Berkûk'un memlûku Baybars ez-Zâhiri tibâka girmeyen ve haremde sultanın evlatlarıyla beraber yetişen isimlerini zikredebileceğimiz bazı memlûklardır (Ayalon, 1989: 234).

Bilindiği gibi Memlûk tahtında hüküm sürmüş her sultanın hususi bir memlûk grubu vardı ve sultanların nüfuzu da birçok asabiyyeler arasında bölünmüştü. Her sultan için hususi bir memlûk grubu olduğu gibi, her bir emir için de ona bağlı olan belirli bir memlûk grubu bulunmaktaydı. Bu gruplar, ustâdı olan sultan ya da ümerayı vesileyi nimetleri sayarlardı. Sultan, nüfuzu altında bulunan memlûk gruplarının gücüne dayanarak karşılaştığı isyan ve çekişmelere kolaylıkla karşı koyabiliyorken, aynı şekilde ümera da kendisine bağlı olan memlûk gruplarının sayısı ve gücü nispetinde rakiplerine hatta sultanlara bile kafa tutabiliyordu (Kopruman, 1992: 500). Memlûklar, kendilerini azat eden efendilerinin isimleriyle anılırlardı. Bu yüzden bu devirde ustâdlarının adıyla anılan pek çok memlûk gruplarıyla karşılaşmamız doğaldır. Misal olarak: Ustâdları el-Melik ez-Zâhir Baybars olan ez-Zâhiriyye Memlûkları, ustâdları el-Melik el-Mansûr Kalavun olan el-Mansûriyye Memlûkları, ustâdları el-Melik el-Eşref Barsbay olan el-Eşrefiyye Memlûkları gibi. Sultan ya da bir emir için maiyetindeki memlûkların sayısı ve gücü önem arz etmekteydi. Eğer sultan

nüfûzlu ve güçlü olup, kendisine bağlı olan memlûklarının sayısı da çok ise, kendi rakibi olan diğer ümeranın memlûklarını sindirir ve adeta nefesini keserdi. Aksi durumda sultan zayıf bir kişilikse ve otoriter değilse, hem kendi memlûkları arasında zuhur eden rekabetlerle hem de önceki sultanların memlûk grupları arasındaki çekişmelerle baş etmek durumunda kalır, hal böyle olunca da ülkedeki huzur ve refah ortamı bozulurdu. Her sultan ve emir, kendi nüfûzları için büyük önem taşıdığından ve memlûkları, amaçlarına ulaşmada yegâne bir vasıta olarak görmelerinden kaynaklanıyor olsa gerek ki, sürekli olarak küçük yaşta memlûk satın almaya ve satın aldıkları bu beyaz köleleri iyi bir şekilde yetiştirmeye itina göstermişlerdi (Kortantamer, 1993: 17; Koprman, 1992: 500).

Devlet içinde ustâdları sultan olan memlûk gruplarının diğer memlûk gruplarına karşı belirgin bir üstünlüğü bulunmaktaydı. Efendileri olan sultanın vefat etmesinden sonra bile onların bu üstünlüğü bir süre için devam eder, bu durum bir başka sultanın tahta çıkışına ve onun maiyetindeki memlûk gruplarının devlet içindeki pozisyonlarının kuvvetlenmesine kadar sürer giderdi. Efendileri ölmüş olsa bile bu memlûk gruplarının, ustâdlarının aile efratlarına ve hükümdar namzedi oğullarına olan bağlılık ve sadakatleri de devam ederdi. Buna misal olarak Sultan Barsbay'ın¹⁵ (1422-1437) vefatından sonra Emir el-Kebîr¹⁶ Çakmak'ın (1437-1452), Barsbay'ın oğlu el-'Azîz Yusuf'u sultanlıktan ederek hükümdarlık tahtını ele geçirmesini ve bu sebepten Barsbay'ın memlûk grupları olan el-Eşrefiyye ile giriştiği mücadelesini verebiliriz. Zira Çakmak'ın Memlûk tahtını efendilerinin oğlundan gasp yoluyla aldığını düşünen el-Eşrefiyye, bir yolla Yusuf'un hapis bulunduğu Kâl'at ul-Cebel'den firar etmesinde önemli rol oynamış ve onu çıkarları için kullanmak istemişlerdi. El-Eşrefiyye dönem itibarıyla ez-Zâhiriyye¹⁷, en-Nâsiriyye¹⁸ ve el-Mueyyediyye¹⁹ Memlûklarından daha büyük bir kolu teşkil etmekteydi. Sultan Barsbay'ın vefatı ve akabinde oğlu el-'Azîz Yusuf'un²⁰ tahta geçmesinden sonra devlet içindeki baskılarını gitgide artırmaya başlayan el-Eşrefiyye'den hemen herkes çekinmekteydi. Onların devlet üzerindeki bu baskısı Emir Çakmak'ın da tepkisine sebep olmuştu. El-Eşrefiyye'nin bu dönemde çoğunlukta olması

¹⁵ Sultan Barsbay dönemi için bkz. Ahmed Darrag, *L'Egypte sous Le Regne de Barsbay 825-841/1422-1438*, Dimeşk, 1961.

¹⁶ Emir mi'a el-mukaddem el-elf ümerasından seçilen *atabek el-'asâkir*, Mısır'daki bütün askerlerin başı olup kendisine "emir el-kebir" de denirdi; bkz. Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. II. E.Ü. Edeb. Fak. Yay., İzmir, 1983, 38.

¹⁷ Ez-Zâhir Seyf ed-Dîn Berkuk'un memlûkları.

¹⁸ En-Nâsır Ferec'in memlûkları.

¹⁹ El-Mueyyed Seyf ed-Dîn Şeyh'in memlûkları.

²⁰ 'Azîz Yusuf, Sultan Barsbay'ın oğlu olup babasının vefatından sonra on beş yaşındayken kısa bir süre için Memlûk tahtına sultan olarak geçmişti. Yaşının küçük olması sebebiyle Emir el-Kebîr Çakmak onun atabeki ve devletin müdebbiri olarak tayin edildi; bkz. Makrîzî, *Sulûk*, IV/3, 192.

Memlûklarda Asabiyye

sebebiyle Emir Çakmak, birden harekete geçmekten ziyade ilk önce taraftar toplamayı ve sonra da el-Eşrefiyye gruplarını ayırmak suretiyle bertaraf etmeyi tasarladı. Zaten el-Eşrefiyye'nin diğer memlûk grupları üzerindeki baskısı da onların Emir Çakmak tarafında yer almalarında büyük etken oldu (İbn Tagriberdi, 1986: 279). Böylece en-Nâsiriyye, el-Mueyyediyye ve ez-Zâhiriyye grupları Çakmak'ı desteklediler ve tahtı ele geçirmesi hususunda onu teşvik ettiler.²¹ Sultan el-Melik el-'Azîz Yusuf ise babasının vefatından sonra tahtta oturduğunda on beş yaşındaydı ve devleti idare etme kabiliyetinden mahrumdu ('Âşûr, 1976: 179; Muir, 1968: 149). Bu sebepten Emir Çakmak, Yusuf'un atabeki ve devletin müdebberi olarak tayin edildi. Geldiği bu mevki, kendisine şartları lehine çevirme hususunda imkân tanıdı. El-Eşrefiyye'ye muhalif diğer memlûk gruplarının desteğini almış olan Çakmak, altı aylık sultanlık süresinden sonra Yusuf'u tahttan indirerek 9 Eylül 1438'de devletin başına geçmiştir (Şevkânî, 1929: 184). Çakmak, sultan olmasına rağmen henüz el-Eşrefiyye'nin devlet içindeki nüfuzu tam olarak kırılmamıştı. Tahtta oturmasından sonra Yusuf'u kaledeki Berberiyye odalarından birisine hapsedti (İbn Tagriberdi, 1986: 296). Çünkü halen daha devlet içinde Barsbay ve oğluna bağlı bulunan memlûk grupları olduğundan, Yusuf'un denetim altında tutulması gerekiyordu. Bir süre sonra Çakmak'ın Yusuf'u öldüreceği hakkında dedikoduların yayılması onun, el-Eşrefiyye'nin desteğiyle firar etmesine sebebiyet verdi. Bu durum Çakmak'ın iktidarı için iki açıdan tehlike arz etmekteydi. Birinci tehlike, Barsbay ve oğluna bağlı kalan el-Eşrefiyye, halen daha Çakmak'ın hükümdarlığını hazmediyor ve sürekli fırsat kolluyorlardı. Yusuf'un onların elinde olması da onlara bu fırsatı tanımış oluyordu. İkinci tehlike ise yine Çakmak'ın sultan olmasından sonra Halep ve Dimeşk Nâiblerinin çıkarmış oldukları isyanlardı.²² Çünkü isyan eden Dimeşk Nâibi Aynâl el-Cekemî, isyanı esnasında hutbeyi Yusuf adına okutarak ve onu çağırarak, Halep Nâibi Emir Tagribirmiş ise ona meylederek asıl niyetlerini göstermişlerdi. Buna karşılık Sultan Çakmak, el-Eşrefiyye'ye karşı diğer memlûk gruplarını çeşitli makamlara getirmek ve onların menfaatlerini kollamak suretiyle tarafına çekmeyi başardı (İbn Tagriberdi, b.t.y.: 303). Yusuf'un firarında rol oynayan el-Eşrefiyye'nin önde gelenleri ise yakalanarak şiddetli şekilde cezalandırıldılar (İbn Tagriberdi, b.t.y.: 310). Firarından bir süre sonra da Yusuf'un yakalanıp İskenderiye'ye gönderilmesi, el-Eşrefiyye'nin devlet içindeki nüfuzunun kırılması ve asilerin isyanlarının bastırılması neticesinde Sultan Çakmak otoritesini sağlamlaştırdı.

Bahrî Memlûklar (1250-1382) zamanında Deşt-i Kıpçak'tan Mısır'a getirilen memlûklar çocuk denilebilecek yaşta idi ki, bu durum onların iyi bir

²¹ Asri Çubukçu, "Çakmak el-Melikü'z Zâhir Ebû Said Seyfuddin el-'Alâî", *DİA*, c.8. T.D.V. Yay., İstanbul, 1993, 192.

²² Çakmak devrinde Halep Nâibi Emir Tagribirmiş ile Dimeşk Nâibi Emir 'Aynâl el-Cekemî'nin çıkardıkları isyanlar için bkz. El-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâb ed-Dîn b. Hacer, *İnbâ el-Gumr bi-Enbâ el-'Umr fi't-Târîh*, Dar el-Kitâb el-İlmiyye, c. IX, Beyrut, 1986, 114-119.

eğitim alıp ideal bir memlûk olmaları açısından büyük bir avantajdı. Fakat Burcî Memlûklar (1382-1517) döneminde, Mısır'a yaşça daha büyük olan memlûklar getirildi. Haliyle bu, devleti ve orduyu da derinden etkiledi. Zira yaşça küçük olan bir memlûku eğitip istenilen kıvama getirmek ne kadar kolaysa, yaşça daha büyük olan memlûku disiplin altına almak da bir o kadar zordu (Kortantamer, 1999: 187; Ayalon, 1989: 226-27). Nitekim 15. yüzyıla gelindiğinde siyasi istikrarsızlığı, ordudaki bozulmayı ve iktisadi gerilemeyi takip eden süreçte; Bahrîler döneminde görülen grup dayanışması, ustâda olan bağlılık ve farklı huşdâş grupları arasındaki hâkimiyet adına yapılan ölçülü rekabetler yerini çok başka manzaralara bırakacaktı. Bu süreçte artık huşdâş grupları, özellikle de kendilerine “culbân”²³ denilen sultan memlûkları; efendilerine, onun emirlerine ve devlet kademesindeki vazifelilere karşı cüretkâr olabiliyorlar, bununla da kalmayarak Kahire'deki sivillere karşı da sürekli olarak suç girişimlerinde bulunuyorlardı. İşte bu, sonraki dönemlerde devletin çöküşüne zemin hazırlamıştı (Levanoni, 1995: 17).

3. SONUÇ

İlişkilerin niteliği açısından sebep asabiyyesi türünden olan devlet içindeki grup dayanışmasıyla hizipleşmeden doğan farklı gruplar arasındaki rekabetler, Memlûk Türk Devletinin hüküm sürdüğü 1250-1517 yılları arasındaki süreçte içinde barındırdığı en temel unsurlardır. Bu unsurlar, şüphesiz devlet sisteminin köleliğe dayanmasından kaynaklanıyordu. Kölelik, sistemin temelini teşkil ettiğinden dolayı bunun devamı ve istikrarı için Deşt-i Kıpçak steplerinden ve Kafkasya'dan Mısır'a köleler temin ediliyordu. Çocuk denecek yaşta Mısır'a getirilen memlûklardan özellikle sultan tarafından satın alınan ve eğitilmek üzere tibâka gönderilenlerin bu askerî okulda geçirmiş olduğu kölelik devresi, onun ilerideki yaşamını şekillendiren en önemli unsur olup, memlûkun istikbaldeki şahsiyeti ve yaşam şekli üzerine kuvvetli bir damga vururdu. Çocuk olarak girip bir yetişkin olarak ayrıldığı tibâktaki bu uzun yılları esnasında efendisiyle, kölelik ve azatlık arkadaşlarıyla geliştirmiş olduğu ilişkiler, onun ilerideki yaşamının önemli bir parçasını teşkil ederdi. Aynı ustâd tarafından satın alınan ve azat edilen, aynı devrede tibâkta eğitilen ve mezun olan huşdâşlar birbirlerine sıkı bağlarla bağlanırlar, büyük dayanışma içerisinde olurlar, birbirlerini tutarlar ve birlikte hareket ederlerdi. Memlûkların, kendilerini satın alan ve azat eden ustâdına karşı da derin bir bağlılığı ve sadakati vardı. Memlûkların ustâdına karşı olan sadakat bağı ve vefası ne kadar güçlüyse, ustâdının da maiyetindeki memlûklara karşı olan şefkati ve ilgisi de o denli büyüktü. Bu tür ilgi ve alakayla bir nevi baba şefkatini efendilerinde gören memlûklar, ona sıkı bir bağla bağlanırlar, hatta ustâdları için canlarını ortaya

---

²³ Sultanın kendi maiyetindeki memlûklarına “eclâb” veya “culbân” denirdi; bkz. Amâlia Levanoni, “Rank-and File Mamluks Versus Amirs: New Norms in the Mamluk Military Institution” in *The Mamluks are in Egyptian Politics and Society*, (ed. Thomas Philipp-Ulrich Haarmann), Cambridge, 1998, 17.

Memlûklarda Asabiyye

koymaya hazır birer asker olurlardı. İşte böylesine bir sistemde gelişen ilişkiler, bir ailenin fertleri arasındaki ilişkilere benziyordu: Ustâd-memlûk ilişkisi baba-oğul, ağa-inî ilişkisi ağabey kardeş, huşdâşlar arasındaki ilişkiler de kardeş ilişkileri gibiydi. Ana vatanından ve ailesinden kopup başka bir soy birliğine dâhil olan memlûk, böylelikle Mısır'da yeni bir vatan ve yeni bir aile bulmuş oluyordu.

4. KAYNAKÇA

a) Ana Kaynaklar

El- Makrîzî, Takîy ed-Din Ahmed b. 'Alî. (1972). *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el- Mulûk*, (nşr.: Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âşûr). c.I. Kahire.

İbn Haldun, Velî ed-Dîn Abd er-Rahman Muhammed. (1968-70). *Mukaddime*, (çev.: Zakir Kadiri Ugan). c. I. İstanbul.

İbn Tagriberdi, Ebû'l Mehâsîn Yusuf. (1986). *El-Menhel es-Safi vel-Mustevfi Ba'd el-Vâfi*, (nşr.: Muhammed el-Emîn). c. IV. Kahire.

- *En-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısır ve Kahire*. (nşr.: İbrahim Ali Tahran). c.XV. (basım yılı ve yeri belirtilmemiş).

Mufaddal, İbn Ebî l-Fadâ'il. (1920). *En-Nehc es-Sedîd ve d-Durr el-Ferîd fî mâ ba'd Târih İbn el-'Amîd*, (nşr.: Blochet). c. XIV. Patrologia Orientalis.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlani. (1929). *El-Bedr et-Tâli 'bi-Mehâsin men ba'de l-Karn es-Sâbi'*. c. I. Kahire.

b) Araştırma Eserler

Aktan, A. (1995). "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Bellekten*, (LIX): 605-620.

'Âşûr, S. A.(1992). *El-Mucteme 'el-Mısri fî 'Asr Selâtin el-Memâlik*, Kahire.

'Âşûr, S.A.(1976). *El-'Asr el-Memâlikî fî Mısır ve's Şâm*, Kahire.

Ateş, A.(1950). "Asabiyyet". *İ.A.*, M.E.B. Yay., V.(2): 663.

Ayalon D.(1989). "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev.: Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, E.Ü. Edeb. Fak. Yay., (IV): 211-247.

Ayalon D. (1991). "Mamluk", *E.I.*,(VI): 314-315.

Brockelmann, C.(1954). *Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay). A.Ü.İlahiyat Fak. Yay., Ankara.

Çubukçu, A.(1993). "Çakmak el-Melikü'z Zâhir Ebû Said Seyfüddin el-'Alâî", *İ. A.*, T.D.V. Yay., (8): 192-193.

Gürün, K.(1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Irwin, R.(2003). "Tribal Feuding and Mamlûk Factions in Medieval Syria" in *Texts, Documents and Artefacts Islamic Studies in Honour of D.S. Richards*, (Ed.: Chase F. Robinson), Brill.

Abdullah Mesut AĞIR

- Irwin, R. (1986). *The Middle East in the Middle Ages, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois Üniversitesi Yay., Londra.
- Levanoni, A.(1998). “Rank-and File Mamluks Versus Amirs: New Norms in the Mamluk Military Institution” in *The Mamluks are in Egyptian Politics and Society*, (ed. Thomas Philipp-Ulrich Haarmann), Cambridge.
- Kopraman, K. Y.(1992). “Mısır Memlûkleri(1250-1517)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (6): 433-543.
- Kortantamer, S. (1993). *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, E.Ü. Edeb. Fak. Yay., İzmir.
- Kortantamer, S.(1983). “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, E.Ü. Edeb. Fak. Yay., (II): 27-45.
- Kortantamer, S. (1999). “Memlûklar'da Türk Kültürü” in *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir.
- Muir, W. (1968). *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt AD-1260-1517*, Amsterdam.
- Nasser, O.R. (1995). *The Citadel of Cairo*, Leiden.
- Nicole, D.(1993). *The Mamluks 1250-1517*, New York.
- Northdrup, L. (1998). “The Bahrî Mamlûk Sultanate 1250-1390” in *The Cambridge History of Egypt*, (Ed.: M. W. Daly, Carl F. Petry), New York.
- Tekindağ, Ş. (1961). *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İ.Ü. Edeb. Fak. Yay. İstanbul.
- Uygun, O.(2008). *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Wink, André.(1996). *Al-Hind The Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest 11th-13th Century*, V.II. Washington.
- Ziemeck, S. (2004). “The Mamluks in History” in *Foundation for Science Technology and Civilisation*. FSTC Limited. Manchester.

Memlúklarda Asabiyye